

“คำสั่งเสีย” ของพระจอมเกล้าฯ แม่แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ยังร้องไห้

ไกรฤกษ์ นานา

เมื่อในรัชกาลที่ 4 ผลจากการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศตะวันตก ทำให้ไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ส่งผลกระทบให้รายได้แผ่นดินตกต่ำ เงินพระคลังมหาสมบัติลดน้อยลง พระองค์เองก็ทรงมีความปรารถนาเพียงประทังพระชนมชีพไปวัน ๆ หนึ่ง ไม่ทรงสะสมทรัพย์สมบัติตลอดจนรัชกาล เมื่อใกล้ถึงวาระที่จะเสด็จสวรรคต ข้าราชการสำนักพากันกริ่งเกรงว่า ปัญหาเรื่องพระราชมรดกจะไม่ถูกกำหนดอีกเหมือนในรัชกาลก่อน ๆ

และเมื่อในรัชกาลที่ 4 เช่นกันที่มีการระแวงกันโดยตลอดว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ในวงราชการแผ่นดิน รองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวองค์เดียวอาจก่อการกบฏเพื่อแย่งชิงราชสมบัตินั้น โดยเฉพาะระหว่างที่ทรงพระประชวรหนัก เป็นที่หวาดหวั่นกันว่าประวัติศาสตร์จะซ้ำรอย หากกรุงรัตนโกสินทร์จำเป็นต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เหมือนครั้งหนึ่งอุบัติขึ้นในสมัยอยุธยา ซึ่งได้บังเกิดความพินาศมาแล้ว

แต่เมื่อปลายรัชกาลนั่นเอง เหตุการณ์บางอย่างก็เกิดขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาญาณล่วงรู้ชะตาของพระองค์ ถึงขนาดสามารถกำหนดวันสวรรคตของพระองค์เองได้ จึงเกิดการพลิกสถานการณ์ขึ้น เพราะผู้ที่คิดการร้ายไม่มีโอกาสดำเนินการใดได้ตามใจหวัง ทำให้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ถูกจัดสรรปันส่วนออกไปได้ทันเวลา พร้อมกับคำขอร้องครั้งสุดท้ายที่สามารถทำให้บุรุษเหล็กที่ใจแข็งที่สุดสะอื้นให้

เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมพรรษามากถึง 47 พรรษาแล้ว ทัศนคติของพระองค์โดยมากที่พบจึงเต็มไปด้วยความสุขุมคัมภีรภาพผิดกับพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน ๆ ที่ปรากฏมาในพงศาวดาร ใครได้อ่านพระราชนิพนธ์ของพระองค์ เช่น พระบรมราชาธิบาย และพระบรมราชวินิจฉัย จะเห็นได้ว่าทรงรู้สึกซึ่งและรอบคอบอย่างมาก ทรงพระราชดำริในกิจการโดยย่อมาคดียหลักธรรม และคิดถึงใจผู้อื่นเสมอ ผู้ที่ได้รับพระมหากรุณาโดยตรง คือพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้จงรักภักดี ทรงสนพระทัยและทรงให้เวลากับ

รายละเอียดเล็ก ๆ น้อย ๆ ในสารทุกข์สุกดิบของบุคคลใกล้ชิด แม้การตักเตือนพระราชโอรสธิดาก็ทรงไว้นานล่วงหน้าตั้งแต่หน่อพุทธางกูรยังไม่รู้เดียงสา แต่วันหนึ่งทุกพระองค์จะได้รับทราบความเอื้ออาทรของพระบรมราชชนกซึ่งมีอยู่เปี่ยมล้นพระราชหฤทัย

การที่ทรงผนวชอยู่เป็นเวลานานถึง 27 พรรษา ทำให้ทรงดำเนินพระชนม์ชีพตลอดไปอย่าง “ผู้ไม่ประมาท” ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ถึงแม้จะทรงสามารถปรับวิถีทางในการใช้ชีวิตเป็นศฤงคารได้ทันทีเมื่อเสวยราชย์จริง ๆ แล้วก็ตาม พระราชวินิจฉัยของพระองค์ล้วนมีหลักการที่ใช้เป็นแบบฉบับได้ “คำสั่งเสีย” ครั้งแรกที่สุดในรัชกาล พบได้เมื่อพระราชโอรสธิดาประสูติใหม่ ก็จะมีพระราชทานพระนามให้แล้วถือเป็นประเพณีที่จะพระราชทานทรัพย์สินเป็นเงินขวัญถุง พร้อมด้วยพระราชนิพนธ์สั่งเสียเกี่ยวกับเงินมรดกก่อนแรกนั้น เป็นคติธรรมและแนวทางในการดำรงชีวิตตั้งแต่นั้นให้ทุกพระองค์ไว้ด้วยความเป็นห่วงเป็นใยดังนี้...

“พ่อขอสั่งแก่ตัวเจ้าไว้ ทรัพย์สินที่ทางว่าวจำนวนผูกติดกับหนังสือนี้ มีตราพ่อปิดไว้เป็นสำคัญ พ่อให้แก่เจ้าคนเดียว จงคิดอ่านเอาเป็นทุนทำมาหาเลี้ยงตัวต่อไปและใช้สอยตามสมควรเถิด แต่พ่อขอเสียเป็นอันขาด คิดถึงคำพูดสั่งสอนให้มากหนักหนา อย่าสูบฝิ่นและอย่าเล่นผู้หญิงที่ชั่ว อย่าเล่นเพื่อนกับใครเลย มีผิวมีเถิดแต่อย่าให้ปกลอกเอาทรัพย์สินของเจ้าไปได้ จงรักษาทุนของพ่อให้ไว้นี้เป็นเกียรติยศชั่วลูกชั่วหลาน...เจ้าเกิดเมื่อพ่อสูงอายุแล้ว พ่อไม่ประมาท จึงจัดแจงไว้ให้แต่เดิม ถ้าพ่อยังมีชีวิตอยู่ อันตรายมีแก่เจ้าก่อนถ้าอายุถึง 16 ปีแล้วสั่งให้ใครพ่อจะให้ผู้นั้น ถ้ายังไม่ถึงกำหนดหรือไม่ได้สั่งพ่อจะเอาคืนมาทำบุญให้ทาน ถ้าพ่อมีชีวิตและอำนาจไปนาน ทำมาหาได้ก็จะเพิ่มให้อีก”

ทรงปรารถนาที่จะทำบุญสุนทานต่อผู้อื่น ตั้งแต่ยังมีพระชนม์อยู่เพื่อจะได้มีความสุขพระทัย หากเก็บสมบัติไว้มากจนเมื่อเสด็จสวรรคตก็จะมีภาระแย่งชิงทรัพย์สินมรดกนั้นจนถึงแยกราชบัลลังก์กัน การเตรียมการอย่างรัดกุมล่วงหน้าของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีให้พบเห็นในพระเจ้าแผ่นดินอื่นใดในพงศาวดารไทย และอาจจะไม่เคยมีปรากฏในประวัติศาสตร์โลกมาก่อน

ตลอดรัชกาลของพระองค์นั้น ทรงมีความคิดระแวงอยู่ว่า ขุนนางข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ที่ใกล้ชิดได้แบ่งออกเป็น 2 จำพวก

พวกแรก คือบุคคลที่มีอายุสูงแล้ว พระองค์ถือว่าเป็นผู้ใหญ่ มีความนับถือ และทรงปรึกษาหารือข้อราชการอยู่ด้วยเสมอ บุคคลเหล่านี้มีความคิดดีต่อพระองค์ มีความปรารถนาจะให้พระองค์มีความสุขภาพที่แข็งแรงมีพระชนมายุยืนนาน

พวกที่สอง เป็นข้าราชการขุนนาง หรือพระประยูรญาติที่อ่อนเยาว์ มีอายุน้อยกว่า พวกนี้เมื่อลับหลังมักจะกระหน่ำหนัา ปลอ่ยข่าวกันว่า พระพลาณามัยของพระเจ้าแผ่นดินอ่อนแอเต็มที คงจะไม่มีพระชนม์ยืนอยู่นานได้ และคนเหล่านี้มักจะไปส่งเสริมให้ความจงรักภักดีต่อเจ้านายอื่น ๆ โดยหวังว่าในอนาคตเจ้านายเหล่านี้ อาจจะได้ขึ้นครองแผ่นดินพระองค์ และตนเองก็จะได้รับตำแหน่งใหญ่โตตามไปด้วย

ระยะเวลา 17 ปี ที่ทรงครองสิริราชสมบัติ ถึงจะมีทรัพย์สินเงินทองเพิ่มพูนนับได้หลายพัน ชั่ง ทั้งยังมีเพชรนิลจินดา เครื่องทอง เครื่องเงินที่ขุนนางข้าราชการนำมาถวาย ก็ได้ทรงยึดติดกับ บุญวาสนาทั้งหลายนั้น นับวันนานขึ้น เมื่อทรงสดับรับฟังว่ามีคำตำหนิติเตียนเรื่องการจับจ่ายใช้ สอยทรัพย์สินของพระองค์จนเป็นที่รำคาญพระราชหฤทัย ผนวกกับความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำพระทัยกับ คำบริภาษว่าร้ายอื่น ๆ ยิ่งทำให้ทรงปลงตกในกองกิเลสทางโลกทั้งมวลว่าเป็นของไม่เที่ยง มีผู้รักใคร่ นับถือพระองค์อยู่มาก แต่ก็มีคนที่เกลียดชังอยู่ไม่น้อยเช่นกัน ทรงอรรถาธิบายแบบกินพระทัยให้เป็น ที่รู้ทั่วกันทั้งแผ่นดินใน **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4** ซึ่ง ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ระหว่างปี พ.ศ. 2405- 2408 ตอนหนึ่งมีใจความว่า...

“ตัวข้าพเจ้านี้ มีคนเป็นอันมากทั้งพระทั้งคฤหัสถ์ ย่อมคิดเห็นว่าข้าพเจ้ามีกำลังน้อย ทั้ง กำลังกาย กำลังปัญญา คือเห็นว่าซุบซอมไม่มีเรี่ยวแรงแข็งแกร่ง โรคร้ายมาก เจ็บไข้บ่อย ๆ ว่าข้าพเจ้า คิด ๆ พุด ๆ อะไร ผิด ๆ ถูก ๆ ไม่เหมือนท่านทั้งปวงคิด ท่านทั้งปวงพุด แม้ถึงมิใช่ซึ่งตัวข้าพเจ้า ก็ คิดเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นคนนอกเศษนอกเลย ไม่ควรจะคิดจะหมายให้ได้ลาภขายดี โดยผู้ที่มีความ เมตตากรุณาแก่ข้าพเจ้าจริง ๆ ก็มีแต่ปรารถนาอธิษฐานให้ข้าพเจ้าได้ที่พึ่งที่อาศัย อย่าให้ผู้ใหญ่ใน แผ่นดินรังเกียจชิงชัง ก็ปรารถนาสุขประโยชน์แก่ตัวข้าพเจ้าเพียงเท่านั้น ไม่มีใครได้คิดจะให้ใหญ่ เป็นโตเพราะเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นคนแก่ เป็นคนโรค เป็นคนจน และบางท่านเห็นแก่บิดามารดา ข้าพเจ้าจริง ๆ แล้วมาซุบซอมยกยอข้าพเจ้าให้เป็นตัวเป็นใหญ่ แล้วยังคิดอ่านให้ข้าพเจ้าได้เมียสาว ๆ ซึ่งหลักแหลมที่ผู้อื่นหมายว่าควรแก่ท่านผู้นั้น ได้เจ้านายเช่นนั้นได้เป็นของข้าพเจ้า เป็น เกียรติยศแก่ข้าพเจ้าหนักหนา ข้าพเจ้าขอบคุณท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งปวงยิ่งนัก ไม่ลืมเลย”

ทรงกล่าวต่อไปว่า...

“แต่มาเสียใจหนักหนา ด้วยเหตุการณ์ที่เป็นมาแต่หลังหลายครั้งข้าพเจ้ามาจนครั้งนี้ เป็นเหตุ ให้คนทั้งปวงล้ากว่าข้าพเจ้าลับหลังหยาบ ๆ เหมือนอย่างที่ทำตลาดว่ากันว่า สมน้ำหน้าที่เจ้อเจ้อ มา เอาของที่ไม่ควรแก่ตัวนั้นไป เพราะข้าพเจ้าถูกลูกเสียมียตายเป็นหลายหนหลายครั้ง ลูกคนใดมีตา คือบิดาของมารดา ลูกคนนั้นเป็นผู้มีศรัทธาชื่อเสียง ลูกเช่นคนนั้นก็วิบัติไปหลายคน เมียที่ควรเป็น เกียรติยศออกหน้าออกตาออกชื่อได้ก็เสียไปหลายครั้งนี่ เป็นที่คนเป็นอันมากจะอิจฉาได้

... แต่ครั้งนี้ถูกเสียใจด้วยความเป็นที่เสียใจ ดังว่ามาแล้วนั้น ในเจ้านายผู้ชายที่เป็นเจ้าวัง หลวง ก็ไม่มีใครแก่ข้าพเจ้าแล้ว ก็ร้อนไปด้วยเห็นว่าคนทั้งปวงจะรำพึงว่าข้าพเจ้าเป็นคนเคราะห์ร้าย ถูกลูกเสียมียตายหลายชั่วหลายซากเข้า ก็พากันกระหึ่มยืมไปด้วยทรัพย์สมบัติของข้าพเจ้า ก็ ทรัพย์สมบัติของข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้ารู้อยู่เป็นแน่ จะไม่ได้อยู่เป็นของข้าพเจ้าคราวหนึ่งมือหนึ่งเป็น แท้ แต่ไม่รู้เป็นแน่ว่าเร็วหรือช้า ก็เมื่อใดจะได้อยู่เป็นของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะต้องวางจะต้องละทรัพย์ เหล่านั้นแล้ว ถ้าจะมีผู้โปรดให้ตามใจข้าพเจ้า ไม่ข่มเหง ข้าพเจ้าก็จะแจก ญาติพี่น้อง บุตรหลาน เหลน ที่นับโดยองค์ใกล้บิดามารดาแลตัวข้าพเจ้าและท่านทั้งหลายที่มีคุณอุปการะ แลหลานของท่าน พวกนั้นบ้าง บุตรภรรยาของข้าพเจ้าที่ควรนับถือบ้าง ถ้าได้ดังนี้ข้าพเจ้ามีความยินดี ก็ถ้าจะนิ่งไว้ต่อ ถึงเวลาที่จะไม่ได้อยู่กับทรัพย์แล้ว จึงจะให้แจกเมื่อมีกำลังน้อย วาสนาน้อย แลแล้วจะไม่ได้ตั้งใจ

ก็จะเป็นที่เกิดความโกรธความเสียใจในปลายมือ หรือจะให้ไว้ใจแก่ผู้อื่นให้แจก ก็ไม่มีที่ไว้ใจ ครั้นนี้จึง หักใจแจกเสียเอง”

ทรงพระราชดำริตริตรองว่าทรงได้ราชสมบัติมาก็เมื่อพระชนม์มากแล้ว วันหนึ่งสวรรคตไป ก็เหมือนทิ้งกองมรดกไว้ให้แย่งชิงกันภายหลัง จึงตัดสินพระทัยที่จะแจกจ่ายพระราชสมบัติส่วน พระองค์ให้แก่ญาติพี่น้อง คือพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลาย รวมทั้งพระราชทานแก่ข้าราชการขุนนาง ที่ใกล้ชิดสนิทสนมจนเกือบหมดท้องพระคลัง เหลืออยู่เป็นส่วนน้อย สำหรับจับจ่ายในราชสำนัก เท่านั้น

เหตุการณ์สำคัญทำนองนี้ เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งเป็นหนสุดท้าย มีกระแสพระราชดำรัสสั่งเสีย เกี่ยวกับเรื่อง “พระราชทานทรัพย์มรดก” ในวาระที่สุดของพระชนมชีพ รวมถึงเรื่อง **รัชทายาทและการสืบสันตติวงศ์** เกิดขึ้นหลังการประชวรหนัก เมื่อเสด็จฯ ไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่จังหวัด ประจวบคีรีขันธ์ในปี พ.ศ. 2411

เมื่อเสด็จนิวัติพระนครนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มประชวรด้วยพระ อากาศไข้ ได้เสวยพระโอสถเพื่อแก้ไข้ แต่พระอาการก็ไม่ดีขึ้น มีพระอาการจับสั่นไปทั้งพระวรกายใน เวลากลางคืน หลังจากนั้นพระอาการก็แปรไปทางอุจจาระธาตุ พระบังคนตกเป็นพระโลหิตลื่นเหลว แพทย์หลวงพยายามรักษาเท่าใดพระอาการก็ทรุดลงทุกที ในที่สุดทรงทราบว่า การประชวรครั้งนี้เห็น จะเป็นที่สุดพระชนมายุสังขาร จึงทรงพยายามจัดการธุระต่าง ๆ ให้เรียบร้อย ก่อนที่จะเสด็จสวรรคต

ทรงเริ่มพระราชทานสิ่งของบางอย่างให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ที่ใกล้ชิด เช่น ทรงให้ดัดลับ ทองคำลงยาใส่ทองคำบางตะพานหนัก 5 ตำลึง กับนาฬิกาใหญ่เที่ยงอย่างดีซุ่มหนึ่ง กับพระปทุมทำ ด้วยศิลาองค์หนึ่ง แก่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหาเมลา กรมขุนบาราบปรปักษ์ และ พระราชทานนาฬิกาใหญ่ มีแก้วเหลี่ยมครอบ มีปรอทดูร้อนดูหนาวให้แก่กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ส่วน พระเจ้าลูกเธอที่ยังไม่มีวังนั้น พระราชทานเงินองค์ละ 30 ชั่ง ทุกพระองค์เพื่อสร้างวัง

ส่วน ฯพณฯ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมุหพระกลาโหม ได้รับพระราชทานพระ หีบงา กรอบทองคำ มีเครื่องสำหรับเขียนหนังสือ ทำด้วยทองคำเพชรทับทิมมรกตราคามากกว่า 100 ชั่ง แล้วพระราชทานเงินอีก 1,000 ชั่ง

เกี่ยวกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นี้ นับว่าเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดที่มีอำนาจอยู่ในแผ่นดินเวลา นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงพระทัยมาก ถึงแม้จะมีข่าวลือหลายครั้งว่าพระ ยากลาโหมท่านนี้เคยช่องสุ่มผู้คนและศาสตราวุธหมายจะชิงราชบัลลังก์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอม เกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ส่งปวกใจเชื่อ ทรงนับถือท่านเสมือนขุนพลแก้วผู้ปกป้องดูแลพระราชวงศ์จักรีมา ด้วยกัน ถึงแม้จะมีผู้กราบทูลแสดงความรังเกียจก็ไม่ทรงนำพา กลับทรงปรึกษาหารือกับท่านตาม ตรง ให้ช่วยคิดอ่านรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติไว้จากการคุกคามของพวกจักรวรรดินิยมมา จนตลอดรัชกาล จึงเหมือนคนที่รู้จักกันอยู่ เพื่อเป็นการแสดงน้ำพระทัยในตัวเสนาบดีผู้ใหญ่ที่ พระองค์ทรงหวังพึ่งพาในยามคับขันนี้ จึงพระราชทาน **“พระธำมรงค์และพระประคำเครื่อง”** ของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้ด้วย อันว่าของพระราชทานชุดนี้ถือว่าถือกันว่าเป็นของ

ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้นจะเก็บไว้ได้ การที่ทรงมอบให้เสนาบดีผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดินเช่นนั้นดูแล สันนิษฐานได้เป็น 2 ทาง **ทางแรก** เพื่อแสดงความเชื่อพระทัยในความจงรักภักดีของขุนนางผู้ยิ่งใหญ่ **ทางที่สอง** เพื่อลองใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าจะแสดงท่าทีอย่างไรต่อของสำคัญนั้น

แต่แล้วจิตใต้สำนึกของท่านเจ้าพระยาก็คงแสดงออกมาให้เห็น แทนที่จะเก็บรักษาของศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่มือนั้นไว้เสียเอง ท่านกลับถวายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทันที นอกจากนั้นยังทูลเตือนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบว่า แม้ประมุขผู้เป็นใหญ่ในสากลโลกยังถวายการยอมรับในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นอยู่ในตำแหน่งองค์รัชทายาทโดยชอบธรรม จากการที่พระเจ้าแผ่นดินที่ 3 พระราชทานพระแสงกระบี่องค์ใหญ่เข้ามาถวายจารึกอักษรว่า “**ของเอมเปอเรอฝรั่งเศสถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม**” และพระแสงกระบี่องค์น้อยจารึกว่า “**ของพระยุพราชกุมารฝรั่งเศสถวายพระราชากุมารสยาม**” คือเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์นั่นเอง

อีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเบาพระทัยไปได้มาก คือการที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ ได้ผูกสมัครักใคร่ถึงขั้นเกี่ยวดองกับครอบครัวของท่านสมุหพระกลาโหมอย่างเป็นทางการ โดยทำให้สมบุรณ์ขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสู่ขอหลานสาวแท้ ๆ ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ชื่อ “แพ” มาเป็นสะใภ้หลวงคนแรกในรัชกาลที่ 4 จนกำเนิดพยานรักเป็นพระองค์เจ้าให้สมเด็จพระบรมราชชนกได้ชื่นชมก่อนหน้านั้นแล้ว 1 พระองค์ (พระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลลักษณ์) ดั่งคำสั่งเสียที่ตรัสว่า “บัดนี้ลูกของข้าก็ได้เป็นเขยของท่านแล้ว ข้าขอฝากลูกข้าด้วย”

ไม่เพียงแต่องค์รัชทายาทเท่านั้นที่ส่งฝากฝัง เมื่อทรงตระหนักในหน้าที่ความรับผิดชอบที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีมาแต่ก่อน ทรงมอบภารกิจทั้งหมดเรื่องครอบครัวของพระองค์ไว้กับท่านเจ้าคุณตลอดไป “ข้าให้เรียนคุณศรีสุริยวงศ์ ข้าเป็นคนลูกมารากดก แล้วลูกก็ยังเล็กเด็กอยู่ ไหน ๆ คุณศรีสุริยวงศ์ก็ได้อุปถัมภ์บำรุงข้ามา ถ้าข้าไม่มีตัวแล้วขอให้คุณศรีสุริยวงศ์อุปถัมภ์บำรุงลูกข้าเหมือนตัวข้าด้วย”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “มิได้แต่งตั้ง” องค์รัชทายาทให้สืบทอดราชบัลลังก์อย่างเป็นทางการในทันทีทันใด แต่ทรง “ออกอุบาย” ให้ขุนนางผู้มีอำนาจที่สุดมีภาระหน้าที่ช่วยพิทักษ์รักษาและทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยงพระราชโอรสสายตรงของพระองค์ จนกว่าจะถึงวัยและเวลาอันสมควรให้ขึ้นครองราชบัลลังก์สยามสืบต่อไป เป็นการ “ประกันสันติภาพ” ให้เกิดขึ้นและสกัดกั้นความทะเลาะถกเถียงใด ๆ ในภายภาคหน้า

เมื่อพระอาการหนักขึ้น มีรับสั่งให้พระราชโอรษา กรมพระภูษามาลาไปเฝ้า เพื่อสั่งเสียเรื่องการแต่งพระบรมศพ และแจกจ่ายส่วนสำคัญของพระวรกายต่อพระโอรสธิดา โดยทั่วถึง ตรัสว่า

“เมื่อข้าไม่มีตัวแล้ว เจ้าจะทำในสรีระร่างกายของข้า สิ่งใดไม่เป็นที่ชบพอใจอยู่แต่ก่อน ขออย่าได้ทำ เป็นต้นว่า แหวนที่จะใส่ปากผี เอาเชือกผูกแหวนแขวนห้อยไว้ที่ริมปาก กลัวผีจะกลืนแหวนเข้าไป อย่างนี้จงอย่าได้ทำแก่ข้าเลย แต่อย่าให้เสียค่าธรรมเนียม แหวนที่จะใส่ปากนั้น ให้เอา

เชือกผูกแขวนที่เข็มกลัดคอเสื้อเพชรที่เข้าได้ขอไว้นานแล้ว เมื่อจะตายจะเอากลับไปด้วย เข็มขัดที่จะคาดนั้นอย่าให้เอาของแผ่นดิน ให้เอาของเดิมของข้า ที่สมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ซื้อกรมหลวงพิทักษ์มนตรีนั้น แหวนที่จะใส่นั้นได้จัดมอบไว้แล้ว ให้ไปถามพ่อกลางดูเถิด สักวาเครื่องต้นเอาสายที่ข้าทำใหม่ อย่าให้เอาสายสำหรับแผ่นดิน การอื่น ๆ นอกนั้นก็ให้ไปปรึกษาพ่อกลางดูเถิด ของแผ่นดินนั้นเจ้าแผ่นดินใหม่ท่านจะได้ใส่เสียบพระนคร เมื่อเอาโกศลงเปลื้องเครื่องให้คั่นดูในปาก ฟันมีก็ให้เอาไว้ให้หมด จะได้แจกลูกที่ยังไม่ได้ให้พอกัน ถ้าฟันไม่พอให้ถอดเอาเล็บมือ ถ้าเล็บมือไม่พอให้ถอดเอาเล็บตีน แบ่งปันกว่าจะพอ”

เมื่อทรงตระหนักว่าใกล้จะสิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัย สมุหนายกและพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เข้าเฝ้าฯ เพื่อรับสั่งราชการเป็นครั้งสุดท้าย...

“วันนี้พระจันทร์เต็มดวง เป็นวันเพ็ญอายุของฉันจะดับในวันนี้แล้ว ฉันขอลาท่านทั้งหลาย... ผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไปภายหน้าให้พร้อมกันเลือกเอาหาเอาเถิด จะเป็นพี่ก็ตาม จะเป็นน้องก็ตาม จะเป็นลูกก็ตามจะเป็นหลานก็ตาม สุดแต่จะเห็นพร้อมกัน...ฉันจะขอลาท่านทั้งหลายไปจากภพนี้ ในวันนี้แล้ว ฉันขอฝากลูกของฉันด้วย อย่าให้ภัยอันตรายเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ ให้เป็นแต่โทษเนรเทศ ขอให้ท่านเป็นที่พึ่งแก่ลูกของฉันต่อไปด้วยเถิด” ท่านก็พากันโคกเศร้ายกสะอึกสะอื้นร้องไห้ทั้ง 3 คน จึงรับสั่งห้ามว่า “อย่าร้องให้เลยจะ ความตายไม่เป็นของอัศจรรย์อะไรดอก...บัดนี้กาลมาถึงตัวฉันเข้าแล้ว ฉันจึงได้อาลาท่าน”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นเป็นรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์รับหน้าที่ผู้อภิบาลพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- [1] หนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ระหว่างปี พ.ศ. 2405-2408.
- [2] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ความทรงจำ.
- [3] ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์.
- [4] ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม.